

Клімаў І.П. (Мінск)

КНІЖНЫ РЭПЕРТУАР ПРЫВАТНЫХ КІРЫЛІЧНЫХ КНІГАЗБОРАЎ БЕЛАРУСІ XVI – ПЕРШАЙ ЧВЭРЦІ XVII ст.

Бібліятэкі і ўвогуле кнігазборы старажытнай Беларусі разглядаліся ў шэрагу прац 1980–90-х гг. беларускіх і польскіх даследчыкаў, што сваю ўвагу канцэнтравалі на перыядзе Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Найбольш ранні этап – з канца XIV і да сярэдзіны XVI ст. – даследаваў вядомы польскі гісторык Е. Ахманьскі [1]. Ён грунтаваўся ў асноўным на сведчаннях актавых крыніц, правененцый і ўладальніцкіх знакаў пра кнігазборы ВКЛ, пачатак якіх адлічваў ад 1398 г. Менавіта з таго часу дайшоў унікальны дакумент – тастамент першага віленскага біскупа Васілы (Анджэя Ястржэмбца), які адпісаў катэдральнаму касцёлу ў Вільні два пергаменныя пантыфікалы, новы і стары, а трэці пантыфікал і іншыя кнігі – віленскаму капітулу пры катэдры. Таксама ў тым годзе кароль Уладзіслаў (Ягайла) і яго жонка Ядвіга ахвяравалі віленскай катэдры кнігі для набажэнства, сярод якіх – «Залатая легенда» Якуба Варагінскага [2]. Менавіта гэтыя кнігі паклалі пачатак бібліятэцы віленскага капітула, што папаўнялася ахвяра-

ваннямі канонікаў і прэлатаў катэдры, да якіх у XVII ст. дадаліся і дарункі каталіцкіх магнатаў [3]. Праўда, бібліятэка моцна цярпела ад пажараў і да пачатку XVII ст. не мела нават бібліятэкара [4].

Усебакова гісторыю кнігазбораў ВКЛ XVI – пачатку XVIII ст. вывучыла польскі гісторык М. Тапольска, якая дала дыферэнцаваную, хаця, зразумела, усё яшчэ аглядную карціну бібліятэк Беларусі і Літвы [5]. У прыватнасці, даследчыца асобна разгледзела вялікакняскую бібліятэку ў Вільні, што існавала ў XVI ст., касцёльныя (царкоўныя) і законныя (манаскіх ордэнаў) бібліятэкі – як каталіцкія (з асаблівай увагай – кнігазбор Віленскай езуіцкай акадэміі), так і пратэстанцкія ды праваслаўныя, а таксама бібліятэкі магнацкія, шляхецкія і мяшчанскія, адзначыўшы нават захаванне кніг сярод сялян¹. Згадаў пра бібліятэкі кляштару ў этнічнай Літве і Е. Ахманьскі [7]. Нарэшце, беларускі гісторык Г. Галенчанка аглядна разгледзеў прыватнаўласніцкія кнігазборы Беларусі і Літвы (магнацкія і шляхецкія) XVI–XVII стст., дэталёва спыніўшыся на вопісе (каля 1624) бібліятэкі вядомага беларускага гуманіста Саламона Рысінскага [8]. Гэтаму цікаваму кнігазбору прысвечана спецыяльная праца [9].

Аднак рэпертуар кнігазбораў даўняй Беларусі ўсё яшчэ застаецца мала даследаваным, хаця патрэба ў такім даследаванні значная. Шляхта, духавенства і нават мяшчанства ВКЛ істотна адрозніваліся ўнутры сябе моўна і рэлігійна, што ўплывала і на разнастайнасць іх кніжных фондаў. У сувязі з гэтым асаблівую актуальнасць набывае даследаванне рэпертуару кніг у складзе асобнай прыватнай калекцыі². Яно мае не толькі значэнне для гісторыі – як паказчык узроўню адукаванасці прыватных асоб, сферы іх зацікаўленасці, – але і культуралагічную вартасць. У апошнім выпадку можна вызначыць каналы і кірункі міжмоўнай, а значыць, і міжкультурнай камунікацыі, працэсы акультуравання і шматмоўя. Выбар менавіта XVI і першых дзесяцігоддзяў XVII ст. далёка не

¹ Праўда, усе яе прыклады зберагання кніг у сялянскіх сем'ях тычацца праваслаўнага асяроддзя [6].

² Кніжны рэпертуар карпарацыйных бібліятэк XV–XVI стст. (праваслаўных манастыроў і кнігазбору віленскага вялікакняскага замка) быў разгледжаны ў папярэдняй публікацыі [10], дзе, праўда, увага звярталася толькі на кірылічныя тэксты; тэксты лацінкавыя засталіся па-за ўвагай. Дадзеная праца працягвае ранейшую публікацыю.

выпадковы. Пазней, у XVII ст., эпоху Контррэфармацыі, вырас узровень асвечанасці духавенства, прынамсі каталіцкага, што паўплывала на павелічэнне яго кнігазбораў [11].

Найбольшыя магчымасці для збірання ўласнай бібліятэкі ў ВКЛ мелі магнаты. У актавых крыніцах захавалася нямала згадак пра магнацкія бібліятэкі [12], што тлумачыцца, безумоўна, значным сацыяльным статусам іх уладальнікаў. Бібліятэкі былі тыповай з’явай для магнатэрыі [13], а кнігазборы меліся фактычна ў кожным замку ці палацы [14], незалежна ад таго ці жыў у ім магнат, ці не. Праўда, складанне магнацкіх бібліятэк даследчыкі адносяць толькі да другой паловы XVI ст. [15]. У сувязі з іх узнікненнем паўстае пытанне, ці трэба іх адносіць да прыватных. Фармальна яны, безумоўна, знаходзіліся ва ўласнасці прыватных асоб, аднак паводле памеру і характару фарміравання магнацкія бібліятэкі, відаць, трэба залічыць усё ж такі да карпарацыйных (інстытуцыянальных)³. Магнаты практыкавалі масавыя закупкі (ці вытворчасць – у выпадку перапіскі) кніг, набыццё прыватных калекцый, папаўненне пэўных тэматычных галін, захаванне фонду на працягу некалькіх пакаленняў уладальнікаў. Гэтыя рысы былі тыповыя для карпарацыйных бібліятэк. Але ў адрозненне ад апошніх магнацкія бібліятэкі былі ўсё ж менш стабільныя, паколькі смерць уладальніка нярэдка вяла да пераразмеркавання і нават «расцэпушання» яго кніжнага фонду сярод спадкаемцаў.

Не меншую складанасць утвараюць і некаторыя крыніцазнаўчыя праблемы. Для вызначэння рэпертуару прыватных кнігазбораў перспектыўным з’яўляецца вывучэнне правененцый і экслібрысаў [17]. Такі матэрыял можа быць асабліва каштоўным у дыягнастычным плане – як надзейны паказчык валодання і/ці чытання кнігі ў пэўныя часы, у пэўных рэгіёнах ці ў пэўных сацыяльных групах, нават пры адзінкавых прыкладах. Так, Е. Ахманьскі цытуе цікавы запіс на лацінскай і старабеларускай мовах, зроблены ў 1516 г. на італьянскай інкунабуле, які сведчыць пра прыналежнасць кнігі Адаму Якубовічу з Котры (пад Гроднам) [18]. На падставе правененцый і экслібрысаў даследчык вызначыў пяць рукапісных і друкаваных кніг (польскіх і лацінскіх), што ў сярэдзіне XVI ст. знаходзіліся ва ўласнасці віленскага архідыякана Язэпа

³ Гэтак было зроблена ў папярэдняй публікацыі [16].

Ясінскага, які паходзіў з Польшчы, але зрабіў хуткую царкоўную кар’еру ў ВКЛ [19]. Паказальнасць такіх звестак асабліва ўзрастае пры аналізе масавага матэрыялу, з выкарыстаннем статыстычных падлікаў, што дэманструе сваімі працамі М. Тапольска. Аднак такі падыход пакідае нявырашаным пытанне пра склад (хаця б прыкладны) той ці іншай прыватнай калекцыі на пэўны момант часу.

Некаторай альтэрнатывай папярэдняму метаду можа быць аналіз наратыўных крыніц. Гэта згадкі аўтараў літаратурных твораў пра рэпертуар таго ці іншага кнігазбору. Яны трапляюцца, напрыклад, у дэдыкацыях, звернутых да магнатаў-мецэнатаў [20], але ўсё ж застаюцца даволі рэдкімі і сціпымі, каб на іх падставе будаваць нейкія рэпрэзентацыйныя даследаванні. Пэўную каштоўнасць маюць і згадкі саміх даўніх пісьменнікаў у сваіх тэкстах пра іншыя творы і іншых аўтараў [21]. Напрыклад, Захар Капыценскі ў сваім рукапісным творы «Палінодыя» (1621) адзначаў, у якіх цэрквах Украіны і Берасцейшчыны бачыў кракаўскія кірылічныя выданні Швайпольта Фіёля [22]. З аўтараў даўняй Беларусі добрым прыкладам падобных звестак можа служыць Мацэй Стрыйкоўскі, чыё карыстанне беларускімі летапісамі шырока вядома і неаднаразова апісвалася ў навуковай літаратуры [23]. Але ў гэтым выпадку матэрыял звычайна дапамагае рэканструяваць хутчэй кніжны досвед пісьменніка і толькі ўскосна – кніжны рэпертуар пэўнага кнігазбору, якім ён карыстаўся⁴. Бо не ўсе кнігі, на якія спасылаўся пісьменнік, меліся ў яго асабістай бібліятэцы – ён мог звяртацца і да чужых кнігазбораў. Напрыклад, той самы Стрыйкоўскі пры стварэнні сваёй «Хронікі» працаваў у бібліятэках розных магнатаў Беларусі і Літвы, а таксама ў Кёнігсбергу, што і адзначаў у сваім творы. Некаторая частка кніг магла быць вядомая пісьменніку з гадоў юнацтва ці ў выніку вандровак. Так, беларускі шляхціц Васіль Цяпінскі ў сваёй прадмове да Евангелля адзначаў, што працаваў над сваім перакладам, *книг стариг давних, на розныхъ и неблизких месца доставаяючи*. Гэта можна разумець і як тое, што ён збіраў кнігі [25], і як тое, што набіраўся вучонасці з кніг у розных мясцінах (ці розных гарадах) [26]. Гэта патрабуе больш уважлівага аналізу зместу наратыўных тэкстаў.

⁴ Як правіла, гэта мае месца ў выпадку ізаляванага існавання пісьменніка (калі аўтар – манарх ці вяльможа) або ў выпадку асобных жанраў нахштальт мемуараў (ролю ўспамінаў адзначыла М. Тапольска [24]).

Найбольш інфарматыўнымі ў плане рэпертуару таго ці іншага кнігазбору застаюцца рээстры (пералікі) кніг, змешчаныя ў прававых актах рознага роду (звычайна, гэта вопісы маёмасці ці тастаменты). Як правіла, яны дастаткова дакладна фіксуюць склад кніг (нават па назвах) пэўнага збору. Праўда, у поле зроку такіх рээстраў, напэўна, не заўжды траплялі малафарматныя і танныя выданні або тонкія рукапісныя сшыткі, а таксама часова пазычаныя на чытанне кнігі. Але нават у рээстрах апісанні кніг, як правіла, даюцца сціпла (толькі паводле назвы ці скарочанага загалова) і часта павярхоўна. Увага складальнікаў такіх актаў была звернута больш на матэрыяльную каштоўнасць кніг (напрыклад, наяўнасць на іх каштоўных упрыгажэнняў, элементаў дэкору), іх фармат (*въ полдестъ, въ четверку* і інш.), прызначэнне і толькі потым на іх змест. У некаторых рээстрах прыватных кнігазбораў зафіксаваны апрача рукапісаў таксама друкі, але зусім не адзначана пергаменных кніг.

Тым не менш, у цэлым згадкі кнігазбораў у актавых крыніцах XVI і нават першай чвэрці XVII ст. застаюцца рэдкімі і нават выключнымі (а для XV ст. іх не адшукана ўвогуле), што сведчыць пра распаўсюджанасць у грамадстве няўважлівага стаўлення да кнігі. У многіх вопісах маёмасці кнігі (нават калі яны былі ў наяўнасці) не адзначаліся ці адзначаліся агулам, а ў шматлікіх тастаментах прадстаўнікоў духавенства рознага ўзроўню пра кнігі не згадана зусім (хаця яны імі валодалі і неяк распараджаліся). Відаць, кнігі станавіліся ў актах аб'ектам увагі толькі ў тых асоб, што ўсведамлялі іх не толькі матэрыяльную, але і духоўную каштоўнасць.

Усяго ў апублікаваных дагэтуль беларускіх актах XVI і першай чвэрці XVII ст. адзначана толькі шэсць пералікаў кніг, што належалі прыватным кнігазборам. Гэта тры тастаменты (1522, 1546 і 1624 гг.) – святароў і мяшчаніна – і тры вопісы маёмасці (1516, 1582 і 1604 гг.), што засталіся пасля смерці розных асоб – шляхціцаў.

Найбольшую цікавасць уяўляюць тастаменты, паколькі адлюстроўваюць не толькі лік кніг, але і тое значэнне, якое ім надавалі ўладальнікі. У сваім тастаменце («духоўніцы») 1522 г. святар Мацвей, іерэй Юр'еўскай царквы ў Вільні, у прысутнасці сведкаў распарадзіўся сваёй маёмасцю [27]. Сярод грошай, скрынь, шуб,

капялюшаў і футраў святар назваў і кнігі. Большасць з іх (10 – без падання назвы, рознага фармату: *малыхъ и великихъ*) ён адпісаў у сваю царкву Св. Георгія; у іх ліку знаходзіўся і трэбнік *зъ крестомъ*. Хутчэй за ўсё, гэта былі кнігі для набажэнства, паколькі святар адзначыў, што *все тьи книги вымянованы суть въ Требнику*. Аднак яшчэ восем кніг ён перадаў іншым цэрквам і асобам з ліку духавенства. Правілы святых айцоў і служэбнік *въ польдестъ, што отласомъ крытъ*, былі перададзены віленскай саборнай царкве Прачыстай Багамацеры; тлумачальнае Евангелле *въ дестъ – у Брыславль (Брацлаў)*, у царкву Св. Міколы [28]. Святару Якаву Перанясенскаму, што быў прызначаны распараджальнікам тастамента, перадаваліся дзве кніжкі, відаць, царкоўнага зместу: *одна, што небожчыкъ Игнатъ дьяконъ писалъ, будучи архимандритъ въ Лаврашовомъ монастыри, а другая книжка поталью крыта, што мне дана по Малаху уставнику – напэўна, гэта былі зборнікі разнастайнага зместу, без тыповай назвы. Папу Фёдару з Васкрасенскай царквы пераказвалася *выбойная книга Царства* – відавочна, тут гаворка ідзе пра пражскае выданне Скарыны. Папу Івану з Міхайлаўскай царквы перадавалася кніга *въ полдестъ Монакан(онъ)* (намаканон – зборнік царкоўных правіл і законаў) [29]. Нарэшце, свайму калегу, *дьякону моему Андрейцу*, святар пераказаў *кафтанъ тафты зеленое, а копа грошей, да Часословчикъ въ четвертинку* [30]. Такім чынам, бібліятэку святара Мацвея складалі кнігі не толькі для набажэнства, але і зборнікі кананічнага права ды вучыцельная літаратура, сярод іх мелася і друкаванае выданне – кніга Царстваў, выпушчаная Ф. Скарынам. Гэты акт добра паказвае, якім чынам пераходзілі кнігі ад аднаго ўладальніка да іншага. Некаторыя свае кнігі святар атрымаў, відаць, паводле тастаментаў іншых асоб (пра гэта сведчыць кніга, што была яму дадзена «па Малаху ўстаўніку»). І сваім кнігазборам ён распарадзіўся адпаведным чынам. Паводле тастаменту з 18 кніг 13 трапілі ў карпарацыйныя кнігазборы (цэрквы), а 5 адышлі ў прыватныя зборы (хаця і царкоўнікам).*

Захаваўся таксама тастамент сына іерэя Мацвея, Івана Мацвеевіча, святара віленскай Пакроўскай царквы [31]. У 1546 г. ён падараваў гэтай царкве свой дом *з будованьями*, а таксама *Апостоль зупольный неопракосъ, а осмь миней, которые книги огорожены и подписаны суть именемъ моимъ* [32]. Відаць, тут гаворка ідзе пра

рукапісны Апостал, прызначаны для набажэнства, а не пра выданне Скарыны.

У 1624 г. іншы тастамент [33], на гэты раз берасцейскага мяшчаніна Гурына Фёдаравіча, заможнага гарадскога радцы, пасля размеркавання «кгрунтоў» і нарэзаў зямлі згадвае напрыканцы кнігі. Гэты тэкст настолькі лаканічны, што яго можна прывесці цалкам: *На шпиталь Руский отказуемъ Евангелію на престольную, октаикъ, псалтырь. Где грешное тело наше поховаютъ, тамъ отказуемъ требникъ Острозскій. До Преображенья светого Спаса отказуемъ евангеліе Вчительское; до Словатичъ, до светое Покровы – біблію, Грицку Фесееви апостоль, псалтырь друку Скоринина; Маргаритъ – Олесю, внуку нашему; книга Пчоло и все польскіе книжки и молитвенникъ Перхуру Поповичу; апостоль друку Скоринина – Грицку Поповичу; часовникъ и молитвенникъ, другій требникъ зять мой Василій, где розумеючи, до якое церкви отдать; Степану Олешковичу молитвенникъ* [34]. Такім чынам, радца размеркаваў 16 кірылічных і некалькі (не менш трох) польскіх кніг, апошнія прызначаліся прыватным асобам, як і сем кірылічных кніг. Цікава, што ў якасці атрымальнікаў ён не згадаў сваіх дзяцей і сваякоў (толькі аднаго ўнука) – ці не таму, што яны не выяўлялі цікавасці да кніг? Заўважна, што для трох кніг ён нават не знайшоў атрымальніка, даручыўшы свайму зяцю самастойна вызначыць іх лёс. Не менш трох кніг у мяшчаніна было друкаваных (трэбнік, надрукаваны ў Астрозе (1606), і два выданні Скарыны), як, напэўна, і ўсе польскія кнігі, але меліся ў яго і рукапісныя («Пчала»). Паводле зместу ўсе кірылічныя кнігі радцы Гурына рэлігійныя, аднак апрача літургічных тэкстаў у яго меліся і чыста чытальныя кнігі (павучальныя тэксты: «Пчала», «Маргарыт», вучыцельнае Евангелле). Можна звярнуць увагу на значны лік біблейных тэкстаў (Евангелле, два Апосталы, два Псалтыры, Біблія), што знаходзіліся ва ўласнасці берасцейскага радцы.

У складзеным у Вільні ў 1516 г. вопісе маёмасці [35] даўно памерлага пана Солтана, высокапастаўленага вяльможы, блізкага да вялікага князя Аляксандра, фігуравала сем кніг: *Правила Григорьсвьски⁵. Григорей Богословъ. Євангелие въ четвертку,*

⁵ Відаць, тут маецца на ўвазе ліст да Літонія, біскупа Мелетыны, ад св. Рыгора Ніскага (пам. 395 г.), падзелены на восем правіл, у якім выкладаюцца абмежаванні (эпітымii) для «лячэння» грахоў чалавечай душы.

синимъ оксамитомъ крыто, ... Псалтыра, золотомъ писана. Псалтыра со следованьемъ. Треходи две, Постная а Цветная [36]. Відаць, яны ўяўлялі пэўную каштоўнасць, паколькі менавіта іх патрабаваў вярнуць сабе Аляксандр, сын Солтана, чыя маёмасць была ў апецы пана Літавара Храптовіча, а затым у яго жонкі [37]. Гэтыя кнігі складалі толькі частку (невядома, якую) калекцыі пана Солтана, які, відаць, вызначаўся моцнай рэлігійнасцю (вядома, што ён пабудаваў царкву ў Жыровічах), паколькі ў гэтым спісе прысутнічаюць толькі літургічныя і кананічныя кнігі. Збор пана Солтана паходзіць, відаць, з канца XV ст. [38].

Зусім іншы склад кніг адзначаны ў вопісе маёмасці 1582 г. [39], што засталася ад памерлага пана Мартына Вольскага, «служэбніка» віцебскага ваяводы Станіслава Паца: *біблея, постыля и статут писаныи* [40]. Першыя дзве кнігі былі, хутчэй за ўсё, друкаваныя і, відаць, на польскай мове, а статут – гэта, напэўна, копія Статута ВКЛ 1566 г. (але невядома, на якой мове). Нябожчык быў пратэстантам або (менш верагодна) каталіком.

У вопісе маёмасці 1604 г. іншых нябожчыкаў – Івана Рабкі і яго жонкі Сцепаніды Фёдараўны, што памерлі ў мураваным будынку праваслаўнага віленскага манастыра Св. Духа [41], прысутнічалі таксама рэлігійныя кнігі, але нашмат больш разнастайнай тэматыкі: *книжка друкованая руская с полским неувказаная* (відаць, без першых старонак)⁶, *псалтыр Скоринина друку, молитвы Мамоницова друку одны, книжка руская, азбука руская друкованая, минюций руские, Кройника царства Антиохийского*⁸

⁶ Цяжка вырашыць, што гэта за кніжка. З праваслаўных выданняў паралельна на польскай і «рускай» (старабеларускай) мове выйшла толькі «Казанне св. Кірылы, патрыярха ерусалімскага», выдадзенае Стафанам Зізаніем (Вільня, 1596), аднак яно мела малы фармат (8°). Іншае дыгლოსнае выданне – «Антырыззіс» (Вільня, 1600) Іпата Пацея – належала ўніяцкаму лагеру і магло не цікавіць набожных Івана і Сцепаніду. Але можна дапусціць, што іх якраз і цікавіла пазіцыя канфесійных апанентаў, таму яны чыталі твор Пацея (яго фармат 4°), а пад няяснай «кніжкай рускай» выступае «Апокрысіс» (Астрог, 1598–1599) – твор, які якраз абвяргаў Пацея.

⁷ Гэта нейкі каляндар (малаверагодна, што пасхалія з календаром Скарыны, – з прычыны дробнага фармату гэтых друкаў), хутчэй за ўсё, гаворка ідзе пра саборнік ці меналог.

⁸ Відаць, гэта пераклад нейкай візантыйскай хронікі накшталт Георгія Амартала.

[42]. Побач з літаратурай для асабістага малення тут прысутнічала і вучэбная, і гістарычная, і, магчыма, палемічная – усяго сем кніг, з якіх па меншай меры тры былі друкаваныя (выданні Скарыны і «Малітвы штодзённыя», надрукаваныя Мамонічамі ў 1601 г.).

Наколькі можна меркаваць паводле прыцягнутых да разгляду крыніц, прыватныя кнігазборы Беларусі на працягу больш за стагоддзе заставаліся стабільнымі паводле колькасці кніг і іх тэматыкі. Лік кніг у іх не пераважаў двух дзясяткаў, а часам – і аднаго. Аднак можна звярнуць увагу, што некаторыя кнігі меліся ў некалькіх экзэмплярах – гэта тлумачыцца, відаць, набыццём іх рознымі шляхамі ці ў розны час. Гэта таксама сведчыць пра тое, што кнігі яшчэ заставаліся скарбам, з якім іх уладальніку няпроста было расстацца. Адметная і прысутнасць у кожным зборы гэтага перыяду друкаваных кніг. Тэматыка кніг у праваслаўных уладальнікаў была маларазнастайная: дамінавала рэлігійная літаратура і перш за ўсё – тэксты для набажэнства, а таксама кананічныя творы. Цікава, што больш за стагоддзе гэтая аснова кніжнага рэпертуару істотна не змянілася. Не зусім ясна, што рабілі з літургічнай і кананічнай кнігай яе свецкія ўладальнікі. Ці сведчыць такая кніга пра іх набожнасць, ці пра абыхавасць да яе зместу, калі падобная кніга збіралася толькі як скарб? Таксама няясна, ці збіралі прыватныя ўладальнікі менавіта пэўныя, упадабаныя імі кнігі, ці ўсе, што трапляліся ім у рукі. Літургічныя і кананічныя тэксты выступалі, натуральна, на царкоўнаславянскай мове. Аднак з канца XVI ст. у прыватных чытачоў Беларусі (нават мяшчан) ужо трапляліся і польскія кнігі, што робіць рэлігійным само паняцце «кірылічны кнігазбор». Існаванне даволі значных (на той час) кнігазбораў як і распараджэнне іх лёсам у тастаментах сведчаць, што ў грамадстве меліся аматары кнігі, якія шанавалі яе як крыніцу ведаў і натхнення. Разам з тым трэба дапускаць і існаванне глыбокай абыхавасці да кнігі і незацікаўленасці яе лёсам. Праўда, у некаторых выпадках можна меркаваць, што пэўныя кнігі проста не траплялі ў тастаменты і інвентары з прычыны сваёй кепскай захаванасці, дрэннага выгляду, поўнай зачытанасці «да дзірак». Менавіта таму кніга, нягледзячы на свой немалы рынкавы кошт, у XVI – першай чвэрці XVII ст. на тэрыторыі Беларусі вельмі рэдка станавілася аб'ектам фіксацыі ў прававых актах – нават у тых людзей, што працавалі з ёй па прафесіі (духавенства).

ЛІТАРАТУРА

1. **Ochmański, J.** Najdawnwsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku / J. Ochmański // *Europa Orientalis : Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność : studia i materiały ofiarowane prof. Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodin.* Toruń, 1996. S. 73–83.
2. Там жа. S. 75.
3. **Topolska, M. B.** Biblioteki w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i pierwszej połowie XVII w. / M. B. Topolska // *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej.* 1983. Z. 20. S. 154–155.
4. **Ochmański, J.** Najdawnwsze księgozbiory ... S. 75–76.
5. **Topolska, M. B.** Biblioteki ... S. 154–181 ; **Topolska, M. B.** Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku / M. B. Topolska. Wrocław, 1984. S. 184–222.
6. **Topolska, M. B.** Biblioteki ... S. 180 ; **Topolska, M. B.** Czytelnik i książka ... S. 221–222.
7. **Ochmański, J.** Najdawnwsze księgozbiory ... S. 80–81.
8. **Голенченко, Г. Я.** Крупные светские частновладельческие библиотеки Белоруссии и Литвы второй половины XVI – середины XVII в. / Г. Я. Голенченко // *Федоровские чтения.* Москва, 1987. [Ежегодник 1982]. С. 100–114.
9. **Lukšaitė, I.** Biblioteka Salomona Rysińskiego / I. Lukšaitė // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce.* 1985. T. 30. S. 191–206.
10. **Клімаў, І. П.** Польскамоўны кампанент у «Прадмове Васіля Цяпінскага» / І. П. Клімаў // *Веснік БДУ.* Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. Мінск, 1994. № 1. С. 25–28.
11. **Topolska, M. B.** Czytelnik i książka ... S. 201.
12. **Topolska, M. B.** Biblioteki ... S. 168–172 ; **Topolska, M. B.** Czytelnik i książka ... S. 204–212 ; **Голенченко, Г. Я.** Крупные светские частновладельческие библиотеки ... С. 103–105.
13. **Topolska, M. B.** Czytelnik i książka ... S. 211.
14. Там жа. S. 205.
15. **Ochmański, J.** Najdawnwsze księgozbiory ... S. 83. Przep. 51.
16. **Клімаў, І. П.** Польскамоўны кампанент ... С. 25–28.
17. **Голенченко, Г. Я.** Крупные светские частновладельческие библиотеки ... С. 101.
18. **Ochmański, J.** Najdawnwsze księgozbiory ... S. 76.
19. Там жа. S. 78.
20. **Topolska, M. B.** Czytelnik i książka ... S. 206.

21. **Голенченко, Г. Я.** Крупные светские частновладельческие библиотеки ... С. 101.
22. **Памятники** полемической литературы в Западной Руси. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1878. Стб. 991–992. (Русская историческая библиотека ; 4).
23. **Голенченко, Г. Я.** Крупные светские частновладельческие библиотеки ... С. 101–102.
24. **Topolska, M. V.** Biblioteki ... S. 174–175 ; **Topolska, M. V.** Czytelnik i książka ... S. 214–215.
25. **Topolska, M. V.** Biblioteki ... S. 175 ; **Topolska, M. V.** Czytelnik i książka ... S. 215.
26. **Клімаў, І. П.** Кірылічныя біблейныя тэксты ў кніжных сховішчах Беларусі канца XV–XVI ст. / І. П. Клімаў // Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі. Мінск, 2008. Вып. 10. С. 81–95.
27. **Археографический** сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа : [в 14 т.]. Вильна, 1869. Т. 6. С. 12–15.
28. Там же.
29. Там же. С. 13.
30. Там же. С. 14.
31. Там же. С. 37–38.
32. Там же. С. 38.
33. **Акты**, издаваемые Виленской археографической комиссией (АВАК) : [в 39 т.]. Вильна, 1872. Т. 6. С. 242–243.
34. Там же. С. 243.
35. **Литовская** метрика. Отдел 1, ч. 2 : Книги судных дел / под редакцией П. А. Гильтебрандта. Санкт-Петербург, 1903. Стб. 871–877. (Русская историческая библиотека ; 20).
36. Там же. Стб. 872.
37. Там же. Стб. 868–877.
38. **Ochmański, J.** Najdawniejsze księgozbiory ... S. 79.
39. **АВАК.** Вильна, 1912. Т. 36 : Акты минского городского суда, 1582–1590. С. 57–58.
40. Там же. С. 58.
41. **АВАК.** Вильна, 1908. Т. 33 : Акты, относящиеся к истории Западно-русской церкви. С. 161–165.
42. Там же. С. 164.